

Kiss Júlia

HATALOMNYELVEK

Dragomán György A fehér király című regényének román fordításáról

Egy irodalmi szöveg két nyelven történő szinkronolvasása minden esetben izgalmas feladatnak bizonyulhat, főként akkor, ha az olvasói nyilvánosság elé tárt (forrás)regény nyelve már eredendően hordoz magában olyan elemeket, melyek hozzá elválaszthatatlanul, de alapjában véve egy másik nyelvhez tartoznak. Dragomán György *A fehér király* című regénye¹ először 2005-ben jelent meg a Magvető Kiadónál, a 2016-os kiadás fülszövege már azt is üzeni igyekszik olvasójának, hogy a kezében tartott könyvet több mint harminc nyelvre fordították le. Ezek közül most a román nyelvű variációt veszem alapul, így dolgozva fel a regényről készült magyar nyelvű recepciót, a román nyelvű recepció- és interjúanyag egy bizonyos, az alábbiakban ismertetett részét, illetve – ami még inkább enged közelíteni a jelen munka fordításközpontú tétjéhez, az eredeti és célnyelvi szövegtörzset több szinten véghezvitt összehasonlító elemzéséhez – az amerikai és német kiadás részbeni kritikai fogadtatását. Előjáróban, a 2008-ban román nyelvre fordított regény *Regele alb* címmel² Gábos-Foarță Ildikó nevéhez fűződik, ahogyan a későbbi *Máglya*³ (2014), a *Rugul*⁴ is. A Balassi Kiadónál közölt első regény, *A pusztítás könyve*⁵ (2002) – fordítás híján – nem kerülhetett be a román köztudatba, így az olvasók a marosvásárhelyi születésű szerző prózauniverzumának egy jelentős szegmensét 2008-ban, *A fehér király* révén ismerték meg. Dragománnak ugyanabban az évben a Budapesti Román Kulturális Intézet a Román Kultúra-díját is odaítélte, sőt a szintén Marosvásárhelyen született Bartis Attilával egyetemben a bukaresti Nemzetközi Irodalmi Fesztivál meghívottja is volt.

A magyar nyelvterületen született recenziók, kritikák túlnyomó része nemcsak hogy említi, de részletekbe menően tárgyalja is az egybefűzött novellákként is értelmezhető regény – a szerző által egyébként

1 DRAGOMÁN György, *A fehér király*, Magvető, Budapest, 2005.

2 DRAGOMÁN György, *Regele alb*, ford. GÁBOS-FOARȚĂ Ildikó, Polirom, Iași, 2008.

3 DRAGOMÁN György, *Máglya*, Magvető, Budapest, 2014.

4 DRAGOMÁN György, *Rugul*, ford. Ildikó GÁBOS-FOARȚĂ Ildikó, Polirom, Iași, 2015.

5 DRAGOMÁN György, *A pusztítás könyve*, Magvető, Budapest, 2002.

kevésbé egyértelműsített vagy cáfolt⁶ – Románia-specifikumú összefüggéseit. Ezek közül itt azokra érdemes kitérni, amelyek a magyarul olvasó befogadóban valamelyest kimozdítják az *egész és saját nyelv* képzetét. Károlyi Csaba Grecsó Krisztián – egy alföldi faluban játszódó – *Isten hozottjával* hasonlítja össze az erdélyi származású író második könyvét, és annak már legelső oldalát is figyelemre méltónak tekinti, azon kifejezéseket nyomatékositva (*jálézár, blokk, pohárszék* stb.), melyek a regénynyelv alapjának nem a magyarországi, hanem a romániai magyar köznyelvet teszik.⁷ Kemény Gábor – nyelvész lévén – ezen túlmenően, aprólékosan foglalkozik a Dragomán-regény román eredetű idegen szavainak (*kalorifer, karioka, kollektív[es], filtru* stb.) jelenlétével, melyeket végül a regényt elbeszélő és annak cselekményében főszerepet játszó kisfiú *nyelvi tudatához, nyelvismereti térképéhez* kapcsol.⁸ Megemlítendő, hogy Kemény az iménti – általam rövidített – lista utolsó elemét tévesen jegyzi, hiszen *A fehér király* első⁹ és 2016-os kiadása¹⁰ is a román 'filter' sajátos változatát, a *filtrút* használja. Ez az árnyalatnyi eltérés azonban ahhoz vezet, hogy a szerző regényében a saját maga által elvégzett fordítási műveletekre, a szavak szándékos átírására, magyarosítására helyezük a hangsúlyt, melyek nyilvánvalóan csak a regénynyelv, tehát egy írott és nem egy beszélt nyelv szintjén valósulnak meg, de – a jakobsoni 1959-es modell szerint¹¹ – voltaképpen már nem egy magyarországi és a romániai magyar köznyelv közötti intralingvális, hanem nyelvek közötti, interlingvális fordításnak felelnek meg.

A romániai magyar köznyelv tartományában is fellelhető egységek nem csupán a vizsgált mű feltételezhető téridejének történeti-politikai síkján (Románia, Marosvásárhely, az 1980-as évek Ceaușescu-diktatúrája) működtek általánosan, máig is részei a romániai magyar beszélők

6 Dragomán György több interjúban is reflektál erre a kérdésre. A műveiben alkalmazott technikát követve, ezen esetekben sem identifikálja *A fehér király* helyszínét, azonban kellőképpen jó támpontot nyújtva „kétnyelvű világot” hangsúlyoz (DRAGOMÁN György – ANTAL Erika, *Egy kétnyelvű világ hangulatai*, Krónika 2019. 01. 30., <http://gyorgydragoman.com/?p=175>). Másutt kifejezetten cáfolja, hogy önéletrajzíságról lenne szó, illetve azt, hogy célja a nyolcvanas évek Romániájának megelevenítése lett volna (DRAGOMÁN György – Elena VLĂDĂREANU, *Fotbalul după Cernobil*, România Liberă 2008. 06. 04., <https://m.romanioliberal.ro/cultura/artefotbalul-dupa-cernobil-126259>).

7 KÁROLYI Csaba, *A nevelődés titkai*, Látó 17. (2006/7.), 96.

8 KEMÉNY Gábor, „Áldassék a lektor!” *Egy régi vita mai tanulságai*, Nyelvőr 139. (2015/4.), 388.

9 DRAGOMÁN, *A fehér király*, 45.

10 Uő., *A fehér király*, Magvető, Budapest, 2016, 38.

11 Lásd bővebben Roman JAKOBSON, *On linguistic aspects of translation = On translation*, szerk. Reuben A. BROWER, Harvard University Press, Boston, 1966, 233.

aktív szókinccsének, ezért – ahogyan a mindvégig többes számban nyilatkozó Gagyí Ágnes is szónak teszi ezt a Székelyföldben¹² – az erdélyi olvasó, értelmező legkevésbé sem társítja Dragomán regényvilágát az egzotikum és az idegenség tárgyköréhez. A „posztbodoriánus áramlat(oka)t” erdélyi származású szerzők (többek között Dragomán György) művein keresztül vizsgáló Bányai Éva rendkívül fogékony az adott kérdéskört illetően, írásának meghatározó részében *A fehér király* multikulturális környezetének nyelvi kivetüléseivel foglalkozik.¹³ Úgy tartom, hogy a Dragomán másodikként megjelenő művében megvalósuló interlingvális fordítási eljárás eredményezte legszámottevőbb változás a különböző tulajdonnévtípusok (családnevek, utónevek és ragadványnevek) esetében következnek be. Bányai a fentiekben elmondottakat pontosan ragadja meg, amikor a román nevek fonetikus, hallomás alapján történő átfordítását az „integráló technika” szerzői intenciójával azonosítja.¹⁴ A sorra vett példák (a teljesség igénye nélkül: Jánku Zsjanu, a híres hájdúk,¹⁵ Frunza Romulusz és Frunza Rémusz,¹⁶ Pujú,¹⁷ Traján,¹⁸ Kloska,¹⁹ Filimon Szürbú²⁰ stb.), noha több esetben is egy-egy romániai történelmi személy alakját idézik, a magyar nyelv írásjeleit (ékezeteket) applikáló átfordításuk a magyarországi olvasó számára az otthoniasság benyomását keltheti. Ettől függetlenül mégis kérdés marad, hogy mennyiben tekintjük a műviség veszélyeinek korántsem ellenálló, sőt erőszakos és erőltetett átfordításnak ezt az eljárásmodot, illetve hogy a Bányai-féle „integráló technika” milyen mértékben ütközteti a nyelvi otthonosság és idegenség, kirekesztettség tapasztalatát például egy romániai magyar olvasó számára.

A szerző célirányos fordítástechnikája azon a ponton hat leginkább mesterségesen, amikor a Filimon Szürbú karakter nevét (a regény román nyelvű fordításában, egyúttal *in originali*: Filimon Sârbu) alkotja meg, hiszen az ’ă’ mellékjeles betű által jelölt hang fonetikus átírásban sem egyezik meg a magyar nyelv ’ü’ zárt, magas hangrendű magánhangzójával, így ezt legfeljebb az autentikusságra való törekvés min-

12 GAGYI Ágnes, *Beszélni arról, ami ismerős*, Székelyföld 10. (2006/3.), 156.

13 BÁNYAI Éva, *Torzóban maradt szobrok*, Tiszatáj 61. (2007/5.), 102–106.

14 *Uo.*, 104.

15 DRAGOMÁN György, *A fehér király*, Magvető, Budapest, 2016, 21. [A továbbiakban *A fehér király* szöveghelyeit illetően a 2016-os kiadásra hivatkozom.]

16 *Uo.*, 104.

17 *Uo.*, 101.

18 *Uo.*, 38.

19 *Uo.*, 161.

20 *Uo.*, 68.

tájaként ismerhetjük el. Egy pillantást vetve *A fehér király* Gábor-Foartã Ildikó által fordított román nyelvű változatában szereplő tulajdonnevekre, könnyűszerrel megállapítható, hogy mind a magyar, mind a román nyelvű karakternevek eredetiben szerepelnek. Ennél jóval fontosabb a Dragomán teremtette *hibrid nyelv*hez tartozó legbravúrosabb szóelem, a főszereplő-narrátor beceneve. *A fehér király* főszereplő-elbeszélője nem árulja el valódi nevét, annyit tudhatunk, hogy a Dzsátá becenévre hallgat. Csak a könyv megjelenése után derül fény az általa tudatosan létrehozott név etimológiai jelentésére. Dragomán ezzel kapcsolatban többször is nyilatkozik:²¹ a becenév a 'šageata' román nyelvű szóból ered, mely magyarul nyilat jelent. Az általam áttekintett idegen nyelvű Dzsátá-fordítások (román, angol, német, olasz, francia, lengyel és szlovák nyelvű variációk) arra engednek következtetni, hogy ezen név esetében kizárólag az újlatin nyelvű fordítások idomultak az eredetihez, mindamelllett, hogy sem a román, sem a francia vagy az olasz nyelv betűzési rendszere nem tartalmazza a 'dzs' betűt, ahogyan az 'á'-t sem. Ezekben az esetekben tehát a szóban forgó névnek legfeljebb fonetikai szerveződése módosult, írásképe nem.

Takács Ferenc jól látja, hogy a regény narrátora arra vonatkozóan sem ad információt, hogy milyen nyelven beszélnek egymással a ve-gyes (magyar és román) szereplők,²² Gagyí ugyanakkor a következők állítja: „a gyerekek anyanyelvi szinten beszélnek a pártszlenget”.²³ Függetlenül attól, hogy mind ez idáig hány interlingvális, tulajdonképpeni fordításon esett át *A fehér király* textusa, megállapíthatjuk, mindahány transláció szükségszerűen meg kellett hogy őrizze annak az univerzális kódnyelvnek az alapját, amelyre a regény szereplői között folytatott dialógusok és Dzsátá monológjai felépülnek. Ide kapcsolódik Bazsányi Sándor azon Élet és Irodalomban publikált értekezése, melyben a „személytelen hatalom” kifejezéssel élve a dragománi világ minden mozzanatában ott lappangó uralmi képződmény ismertetőjegyeit definiálja. A szerző ugyanitt foglal állást amelllett, hogy *A fehér király* szereplőinek – inkluzív Dzsátá édesanyjának – beszédhelyzetei és megszólalásai egy megköthő, korlátozó nyelven zajlanak.²⁴ Ugyanitt Vincze

21 Például 2016-ban Székelyudvarhelyen (VARGA Melinda, *Tüλεlési stratégiák – Bodor Ádám, Dragomán György és Szabó T. Anna székelyudvarhelyi estje*, Irodalmi Jelen 2016. 04. 05., <https://www.irodalmijelen.hu/2016-apr-5-2359/tulelesi-strategiak-bodor-adam-dragoman-gyorgy-szabo-t-anna-szekelyudvarhelyi-estje>).

22 TAKÁCS Ferenc, *Fekete mágia*, Mozgó Világ 31. (2005/8.), 119.

23 GAGYI, I. m., 161.

24 BAZSÁNYI Sándor, *Ex libris. Dragomán György: A fehér király*, Élet és Irodalom 49. (2005/47.), 23.

Ferenc koncepcióját is érdemes végigkísérni: a regény olyan kordokumentumként is interpretálható, melyben az elnyomó hatalom a kényszerű hallgatásokon, sorozatos hazugságokon és megalkuvásokon keresztül reprezentálódik.²⁵ Kétségtelen, hogy a Vincze által felsorolt kategóriák mindegyike a szereplők között folyó verbális és nem verbális kommunikációhoz tartoznak. De végtére is miképpen kerülnek ezek relációba *A fehér király* magyar és román nyelvű verziójának komparatiztikai-fordítástechnikai vizsgálatával? Itt röviden Szabó Márton *A politikai metafora* című tanulmányához fordulok. A szerző a politikai beszédről gondolkodva elutasítja annak fogalmi, leíró természetét, és inkább a metaforikus alapvonásai felől közelíti meg azt. Ez annyit jelent, hogy a metaforikus kijelentésekben nem a szó szerinység uralkodik, hiszen mindig mást jelentenek, mint amiről szólnak, így leglényegibb jellemzőikkel, a bizonytalanság és a sejtetés hozzájárulásával érik el azt, hogy a legalantasabb indulatoknak is legitim nyelvi formát adjanak. Szabó ezen a helyen az „etnikai tisztogatás” példájával él.²⁶

Az eredetileg 2005-ben megjelent regény első, *Tulipánok* című fejezetében két olyan szereplő tér vissza, akik néhány oldallal korábban az apa már-már végleges eltűnéséhez járulnak hozzá. Dragomán a főszereplő-narrátor történetmesélésén át a „belbiztonság” kifejezést alkalmazva azonosítja a két ügynököt, illetve az apa hollétéről nyújtott információkat a „munkatábor” kifejezésen át ismerteti az olvasóval: „ők nem az apám kollegái, hanem a belbiztonságtól jöttek, [...] apám a Duna-csatornánál lapátol, tudom-e, hogy az mit jelent, azt jelenti, hogy munkatáborban van”.²⁷ Gábos-Foarță a „belbiztonságot” a „Securitate”²⁸ szóra cseréli, illetve a „munkatábor” helyett a „tabără de reeducare”²⁹ (magyar nyelven: átnevelő tábor) kifejezést működteti. A Securitate–belbiztonság fogalompár esetében a következő konzekvenciákat vonhatjuk le: a román nyelvű fordítás kifejezése nagybetűvel kezdődik, tehát már grammatikai szerkezetét tekintve is intézménynévi használatra utal. Nem tévedhetünk itt, ha a román nyelvű olvasók kollektív emlékezetére hagyatkozunk, és a Securitate (első hivatalos néven: Direcția Generală a Securității Poporului; magyarul: Népbiztonsági

25 VINCZE Ferenc, *A hatalom nyomai*, Napút 8. (2006/1.), http://www.napkut.hu/naput_2006/2006_01/tartalom.html.

26 SZABÓ Márton, *A politikai metafora*, Politikatudományi Szemle 3. (1994/3.), 94–104.

27 DRAGOMÁN, *A fehér király*, 15.

28 DRAGOMÁN, *Regele alb*, 17.

29 *Uo.*

Főigazgatóság) azon megfigyelési és elnyomó apparátusára asszociálunk, melyet 1948–1989 között működtetett a Román Kommunista Párt. Gábos-Foarță ezzel a fordítástechnikai gesztussal biztos referenciapontokat nyújt *A fehérr király* politikai-ideológiai hátterét illetően, s ezáltal a román olvasó számára mintegy redukálja is a Dragomán-féle „balladai homály” határfokát. Ennek következtében történhet az, hogy Andra Matzal 2008-ban a *Cum mi-am petrecut inceputul lumii* (magyar nyelven: *Hogyan töltöttem a világ kezdetét*) címmel ír kritikát *A fehérr király*ról, magabiztosan kiemelve a Securitate-féle éberséget³⁰ és azt, hogy a Matzal-kritika címe azon 2006-ban debütáló, Cătălin Mitulescu rendezte román film *Cum mi-am petrecut sfârșitul lumii*³¹ (magyar nyelven: *Hogyan töltöttem a világ végét*) címével mutat szoros analógiát, mely film az 1989-es romániai forradalom küszöbén Romániából elmenekülő testvérpár küzdelmeit mutatja be. Röviden visszatérve a Securitate-belbiztonság fogalompárhoz: míg az utóbbi egy politikai-ideológiai szempontból alapjában véve semleges kifejezés, addig a Securitate – ismerve Ceaușescu diktatúráját – a politikai metafora mintadarabja.

Bővítve *A fehérr király* pártnyelvének metaforikus konstrukcióját, a már becsatlakoztatott „tabără de reeducare” (átnevelő tábor) és „munkatábor” kifejezések is érvénnyel bírnak. A *Csákány* című fejezetben olvasható „önkéntes társadalmi munka”³² és „közmunka”³³ szóegységeket Gábos-Foarță a „munca patriotică”³⁴ (magyar nyelven: hazafias munka) szókapcsolatra alakítja át, kismértékben átláthatóbbá téve ezáltal a regényben szereplő arctalan hatalom keretének dimenzióit, mely konkretizáló eljárást Dragomán egyébként a tavaly megjelent *Rendszerűjra* című novellásgyűjteményében³⁵ is erőteljesen mellőzi.

Említésképpen, egy román nyelvű kulturális folyóirat hasábjain között interjúból tudhatjuk, hogy Dragomán a második regényének fiktív városképét a szülővárosból (Marosvásárhely) és azon nyugat-magyarországi városból (Szombathely) hozott emlékképkockák felhasználásával állította össze, ahová 1988-ban települt családjával.³⁶ Ezen biográfiai

30 Andra MATZAL, *Cum mi-am petrecut inceputul lumii*, Cotidianul 2008. 07. 07., <http://gyorgydragoman.com/?p=252>.

31 Cătălin MITULESCU (rend. 2006), *Cum mi-am petrecut sfârșitul lumii*, Metropolis Film, București.

32 DRAGOMÁN, *A fehérr király*, 43.

33 *Uo.*

34 DRAGOMÁN György, *Regele alb*, ford. GÁBOS-FOARȚĂ, Polirom, Iași, 2008, 53.

35 DRAGOMÁN, *Rendszerűjra*, Magvető, Budapest, 2018.

36 DRAGOMÁN György – Eli BĂDICĂ, „*Regele alb* a fost cartea vorbirii, iar *Rugul* scoate la suprafață tăcerea”, Suplimentul Cultural 12. (2015/502.), 8.

adat tudatában egy marosvásárhelyi, Marosvásárhelyen több alkalommal megforduló olvasó önkéntelenül is igyekszik *A fehérek király* utcanevéhez térbeli vonatkozási rendszert társítani, nem megalapozatlanul. A Hosszú utca,³⁷ az iskola melletti Sáros utca³⁸ (pontos eligazítás), a Kálvária,³⁹ de a Kistemplom⁴⁰ is jellegzetesen marosvásárhelyi utcanév, épület. A román nyelvre fordított Dragomán-regény ezeket a földrajzi neveket egyetlen esetben sem modifikálja, kivételt képez a Kistemplom, melyet Gábos-Foarță Ildikó tükörfordításban „Biserica Mică”-re⁴¹ alakít át. Ennél talán jóval fontosabbak azok a Gábos-Foarță által beiktatott specifikus szavak, szókapcsolatok (több példával élve: „văd că nu m-ai tras în piept”,⁴² a „nu-i mare brânză”,⁴³ a „terchea-berchea”,⁴⁴ a „hodoronc-tronc”,⁴⁵ a „flore la ureche”,⁴⁶ de a „păsărica”⁴⁷), melyek a román szóhasználatot is markánsan fémjelzik.

Ahogy a jelen munka első szakaszában is említettem, *A fehérek király* amerikai és német kritikái fogadtatását is górcső alá veszem. Az angol és amerikai kritikákat Pusztai Dóra válogatta, fordította. Danielle Trussoni a New York Timesba ír elismerően, kritikája a *Radioaktív fű* címet viseli, és a magyar szerző „kelet-európai tapasztalatát” nyomtatékosítja, Ron Charles „Ceaușescu rendőrállamát” centralizálja, az Entertainment Weekly pedig a „vasfüggöny”, a „Csernobil” és „gláznoszty” kifejezéseket központosító politikai-történelmi összefüggéseket preferálja a szóban forgó regény kapcsán.⁴⁸ A német nyelvű kritikákat Sárosi Boglárka fordította le magyar nyelvre, és szintén az Élet és Irodalom periodika oldalain olvashatóak. A német kritikaválogatásban is jellemző a Ceaușescu-féle diktatúrára való hivatkozás, Erika Archermann és Bernhard Fetz Kertész Imre *Sorstalanság*jával állítja párhuzamba *A fehérek királyt*.⁴⁹

37 DRAGOMÁN, *A fehérek király*, 89.

38 *Uo.*, 226.

39 *Uo.*, 227.

40 *Uo.*, 89.

41 DRAGOMÁN, *Regele alb*, 111.

42 *Uo.*, 66. A magyar eredetiben: „látom, nem hazudtál”.

43 *Uo.*, 68. A magyar eredetiben: „a zenélés különben sem munka”.

44 *Uo.*, 72. A magyar eredetiben: „egy (csáva) senki”.

45 *Uo.*, 129. A magyar eredetiben: „egyszer csak azt mondták, hogy”.

46 *Uo.*, 177. A magyar eredetiben: „csak egy kis semmiség”.

47 *Uo.*, 80. A magyar eredetiben: „pina”.

48 *Komorán szépséges regény – Dragomán György A fehérek király című regényének amerikai kritikái fogadtatásából*, vál. és ford. PUSZTAI DÓRA, Élet és Irodalom 52. (2008/31.), 28.

49 *Kertész Imre Köves Gyurijának utóda: Dzsátá – Dragomán György A fehérek király című regényének német nyelvű kritikáiból*, vál. és ford. SÁROSSI BOGLÁRKA, Élet és Irodalom 52. (2008/27.), 28.

Ahogyan mindeddig, úgy befejezésképpen is a Dragomán-mű regénynyelvére kívánom helyezni a hangsúlyt. Számomra nem kétséges, hogy a *Regele alb* román regényfordítás alig felfedhető különbségekkel volt képes prezentálni azt a szereplők által anyanyelvként működő pártnyelvet, melyet az Erdélyből Magyarországra települő író nemcsak a most vizsgált korpuszban, de például a *Máglyában* is képes volt élethűen rekonstruálni. A külföldi kritikák bár rendkívül rövid, de céltudatos bemutatása után azt a következtetést vonhatom le, hogy a 2005-ben megjelent, tizennyolc írást felölelő mű recepciója és visszhangja már eleve redukálta az író által egyébként bravúrosan kidolgozott elhomályosító technikát. Mivel sem ez, sem a romániai magyar köznyelv egy-egy „életszerű” kifejezése nem kerül továbbításra, talán olyan változás áll be *A fehér király* kritikai megítélését illetően, mely egyúttal ideológiai síkját is egyetemesíti, s csupán egy univerzális Diktatúra sikerült ábrázolásaként látatja az egyébként kifejezetten romániai magyar mikrovilágot.